

УДК 340.12

Марина ПАНФЬОРОВА

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного та адміністративного права, Національний транспортний університет, вул. Омеляновича-Павленка, 1, Київ, 01010

ORCID: 0000-0002-7901-862X

Scopus Author ID: 57414952400

DOI: 10.32782/LST/2024-3-4

Бібліографічний опис статті: Панфьорова, М. (2024). Цивілізаційний вибір України через призму правових цінностей. *Law. State. Technology*, 3, 18–23, doi: 10.32782/LST/2024-3-4

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИБІР УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ

Метою наукової статті є аналіз правових цінностей залежно від цивілізаційної приналежності суспільства і країни, а також закономірності цивілізаційного вибору України в контексті її євроінтеграційних прагнень. Методологія дослідження базується на використанні діалектичного методу, методів аналізу, синтезу, а також історизму, системного, порівняльного та проблемно-категоріального методів. Наукова новизна: підтверджено думку, що європейський вибір України є закономірним і обґрунтованим, оскільки європейські правові цінності є близькими для українського суспільства в силу його державно-правового історичного розвитку. Наголошено, що війна стала каталізатором цивілізаційного вибору України, а правові цінності мають особливий вплив на формування національної ідентичності в умовах зовнішньої агресії. Проаналізовано характерні риси Східної та Західної цивілізацій, їх цінності та етапи впливу на територію України. У висновках серед факторів впливу на формування системи правових цінностей в Україні відмічено рецепцію римського права, як опосередковану з Візантії на ранніх етапах так і більш широку з XVI ст. через литовсько-польське законодавство, а пізніше австро-угорське на території Галичини, Буковини і Закарпаття, релігійний поліфонізм з перевагою східного християнства, національно-визвольну боротьбу українського народу за власну ідентичність і державність, перебування території України у складі різних держав. Саме ці фактори обумовили активність та демократизм українського суспільства, усвідомлення власної національної ідентичності, увагу до прав і свобод людини та їхнє закріплення в правових пам'ятках та джерелах.

Все це разом робить можливим органічне сприйняття сучасних західноєвропейських правових цінностей, таких як людина та її права, свобода як право людини на вільний вибір, повага до індивідуальності, нація, мир, толерантність, рівність, захист з боку держави.

Ключові слова: цивілізація, правові цінності, європейські цінності, правова культура, права людини.

Марина PANFOROVA

PhD in History, Associate Professor, Associate Professor at the Constitutional and Administrative Law Department, National Transport University, 1, Omelyanovicha-Pavlenka Str., Kyiv, Ukraine, 01010

ORCID: 0000-0002-7901-862X

Scopus Author ID: 57414952400

DOI: 10.32782/LST/2024-3-4

The cite this article: Panforova, M. (2024). Tsyvilizatsiinyi vybir Ukrainy cherez pryzmu pravovykh tsinnostei [Ukraine's civilizational choice through the prism of legal values]. *Law. State. Technology*, 3, 18–23, doi: 10.32782/LST/2024-3-4

UKRAINE'S CIVILIZATIONAL CHOICE THROUGH THE PRISM OF LEGAL VALUES

The aim of the research paper is to analyze legal values depending on the civilizational affiliation of society and country, as well as the patterns of Ukraine's civilizational choice in the context of its European integration aspirations. The research methodology is based on the dialectical method, analysis and synthesis, as well as historical, systemic, comparative, and problem-categorical methods. The study introduces a novel perspective by arguing that Ukraine's European choice is both logical and justified, as European legal values resonate with Ukrainian society due to its historical state-legal development. The war has acted as a catalyst for Ukraine's civilizational choice, and legal values play a crucial role in shaping national identity in the face of external aggression. The paper analyzes the distinctive features of Eastern and Western civilizations and their values. The paper identifies several factors influencing the formation of the legal value system in Ukraine: The reception of Roman law, initially through Byzantium and later through Polish-Lithuanian and Austro-Hungarian legal systems. The religious polyphony with

the predominance of Eastern Christianity, the national liberation struggle of the Ukrainian people for their own identity and statehood, the existence of the territory of Ukraine as part of different states. These factors determined activism, democratization, development of a national identity, attention to human rights and freedoms in Ukrainian society and their consolidation in historical legal documents and sources. These factors have fostered a receptiveness to modern Western European legal values such as human rights, individual freedoms, and respect for diversity. All this together makes possible the organic perception of modern Western European legal values, such as human and human rights, freedom as a right to free choice, respect for individuality, nation, peace, tolerance, equality, protection from the state.

Key words: *civilization, legal values, European values, legal culture, human rights.*

Актуальність проблеми. На сучасному етапі, коли триває загарбницька війна проти нашої країни, привертає увагу той факт, що на захоплених ворогом територіях, в першу чергу, знищуються українські історичні пам'ятки та література, приділяється особлива увага організації освітнього процесу в потрібному загарбникам напрямку. Це робиться з метою формування визначеної системи цінностей, де на першому місці стоїть держава, людина не розглядається як самостійна цінність і відповідно немає мови про її права і свободи. Міф про «братні народи» продовжує штучно підтримуватися насильницьким шляхом.

На основі аналізу дослідження «Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях України (2014-2019 рр.)» можна простежити напрямки формування відповідного світогляду: контроль держави за організацією та змістом освіти, мілітаризація, насадження культу держави та її правильних рішень, національно-патріотичне виховання, в межах якого знищується національна ідентичність. Наприклад, до військової підготовки дітей від 3 до 18 років в росії залучені Міністерство оборони, Міністерство освіти і науки, ФСБ, МНС, МВС, Слідчий комітет та інші органи влади, російська православна церква, різні парамілітарні організації на кшталт так званого «козацтва». Формується уявлення, що участь у війнах, які розв'язує уряд – «священний обов'язок для громадян росії» (Мовчан С., Суляліна М., Галай А., 2020, с. 31-38).

Натомість в цивілізованому світі можна побачити інші принципи і підходи. Так, у Конвенції ООН «Про права дитини», в статті 29 йдеться про такі цінності, як мир, розуміння, терпимість у вільному суспільстві, виховання поваги до національних цінностей (Конвенція ООН «Про права дитини», 1995). Також в даному документі наголошується на рівності, правах, захисті з боку держави, повазі індивідуальності, недопущенні державою незаконного втручання в життя дитини і родини тощо. В Європейській конвенції з прав людини, в статті 14 «Заборона дискримінації» закріплено, що користування правами та свободами, визнаними в цій Конвен-

ції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою (Європейська конвенція з прав людини, 1950).

За результатами проведеного в 2012 р. на замовлення Європейської комісії опитування «Євробарометр» «цінностями, які поділяються європейцями і найкращим чином представляють Європейський Союз» є мир, демократія, права людини та верховенство права. Серед ідеалів були названі також повага до інших культур, солідарність, повага до життя людини, рівність, особиста свобода, толерантність, самовираження та релігія (Ратушний С.М., 2018, с. 220-221).

Природно, що Україна прагне розвиватися в межах другого підходу, який відповідає загальнолюдським цінностям, послідовно відстоює розбудову громадянського суспільства та правової держави. І що важливо, відповідає закономірностям її державно-правового розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом тема цивілізаційного вибору України все частіше привертає увагу дослідників. Серед наявних публікацій варто відмітити дослідження, в яких аналізується саме поняття цивілізація, характерні риси різного типу цивілізацій, особливості їхнього розвитку (Бостан Л.М., Бостан С. К., 2008; Ороховська Л.А., 2016; Гангінтон С.Ф., 1998). Також науковці аналізують самі цінності, як окремо, так і як складову правової культури (Качур В.О., 2019; Минькович-Слободяник О.В., 2015; Оніщенко Н.М., Макаренко Л.О., 2015; Ратушний С.М., 2018; Зісельс Й., 2021). Історичних закономірностей цивілізаційного вибору України частково торкаються Kyrydon A. M., Troian S. S., Васецький В.Ю., Павленко Ю.В. (Kyrydon A. M., Troian S. S., 2022; Васецький В.Ю., 2015; Павленко Ю.В., 2001). Окремо можна виділити дослідження з прав людини, які підтверджують основну думку про закономірність євроінтеграційних процесів в Україні (Панфьорова М.А.,

2020). Наведений перелік не є вичерпним і може бути розширений по кожному з напрямків.

Мета дослідження. Аналіз правових цінностей залежно від цивілізаційної приналежності суспільства і країни, а також закономірності цивілізаційного вибору України в контексті її євроінтеграційних прагнень.

Виклад основного матеріалу. Війну, розв'язану росією проти України, науковці називають цивілізаційною та національно-визвольною, такою, що ще гостріше актуалізувала перед нашим суспільством питання про завершення цивілізаційного транзиту. «Російсько-українська війна несе на собі усі ознаки локального епізоду війни цивілізацій, у цьому випадку цивілізацій демократичного і авторитарного способу організації суспільно-політичного життя» (Адаптивні зміни, 2023, с. 206; Kyrydon A. M., Troian S. S., 2022, с. 523).

Серед причин війни дослідники називають цивілізаційну, імперську, геополітичну, екзистенційну та особистісно-психологічну (Kyrydon A. M., Troian S. S., 2022, с. 526-527). Всі ці причини взаємопов'язані і так чи інакше повертають нашу увагу в бік цінностей, на яких базується культура та її правова складова, в даному контексті українського суспільства.

Науковці давно дійшли висновку, що саме цінності є визначальним фактором різниці у розвитку країн, лежать в основі багатьох процесів і в тому числі в основі праворозуміння, а воно, в свою чергу, обумовлює рівень правової культури. В процесі трансформації суспільства змінюється і його правова культура, при зміні поколінь відбувається зміна цінностей (Минькович-Слободяник О.В., 2015, с. 32-33, 36).

Цивілізаційний підхід було запропоновано на початку ХХ століття і в його основі лежить категорія «цивілізація», де духовно-культурні чинники панують над об'єктивно-матеріальними (Бостан Л. М., Бостан С. К., 2008, с. 13). Узагальнено довгий час виділяли два типи цивілізацій: Східні і Західні.

Історично для перших характерними рисами є пріоритет державної власності, відсутність розподілу влади, відсутність інституту громадянства і уявлень про права людини, інтереси держави ставляться над інтересами людини, повільний суспільний розвиток тощо. Для західного типу цивілізації навпаки притаманні розвиток приватної власності, інституту громадянства, республіканської форми правління з розподілом влади на гілки, інтереси людини ставляться над інтересами держави, розвиток всіх сфер швид-

ший. Уточнену більш сучасну класифікацію можна знайти в роботі Й. Зісельса, в якій зокрема виділяється, що цінністю східного або євразійського типу країн є сама держава, тоді як для західного – людина та її права (Зісельс Й., 2021, с. 172).

У наш час назвати країни з чисто західним або східним цивілізаційним типом практично неможливо. Але тим не менше є такі сутнісні риси в способах життя, характері політичного правління, способі світорозуміння, що дозволяють дослідникам і зараз називати їх єдиним терміном «Схід» чи «Захід». Східний тип культури отримав назву «традиціоналістського суспільства», тобто збереження традицій розглядалося як вища цінність, звідси орієнтація людини на пасивність, перевага колективного над індивідуальним, почуття обов'язку. На Заході більше цінується оптимістична активність особистості, прагнення змінювати дійсність, відданість новаціям, надається пріоритет раціонально-логічним та аналітичним дослідженням (Ороховська Л.А., 2016, с. 30-31).

На думку Семюела Ф. Гантінгтона, «Захід» в його узагальненому розумінні є своєрідним орієнтиром для модерного розвитку, але це не означає можливість для інших цивілізаційних моделей запозичувати його цінності. Для їх функціонування у суспільстві, потрібно розуміти, що саме вплинуло на їхню появу. Такими факторами науковець вважає класичний спадок у вигляді грецької філософії та раціоналізму, римського права, латинської мови та західного християнства. Це в свою чергу вплинуло на реальне функціонування поділу влади, виникнення представницьких установ на всіх рівнях, розуміння провідної ролі права, усвідомлення єдності і різноманіття, соціальний плюралізм як фактор формування громадянського суспільства. Означені особливості обумовили розвиток індивідуалізму та зародження традиції особистих прав та свобод.

Індивідуалізм залишається характерною особливістю Заходу і у ХХ столітті. За результатами досліджень, що порівнювали відповідні групи населення у 50 країнах, із 20 країн з найбільшим рівнем індивідуалізму 19 виявилися країнами Заходу. Культурологічний аналіз виявив превалювання індивідуалізму на Заході та панування колективізму в інших культурах, з чого витікає, що цінності, які найбільш важливі для Заходу, для решти світу не такі істотні. Від інших цивілізацій сьогоднішній Захід відрізняє й відстоювання ідеї свободи особи (Гантінгтон С.Ф., 1998).

Питання про цивілізаційну приналежність України є дискусійним. Різні дослідники визначають її як «межову», «транзитну», Східно-християнську, Слов'янсько-Православну. На думку Ю. В. Павленка, остання є західною частиною Макрохристиянського цивілізаційного світу, перехідна смуга між основними цивілізаційними компонентами якої проходила саме по західних областях України (Павленко Ю.В., 2001, с. 112). В роботі Ю. Терещенка доводиться, що Україна силою свого географічного і геополітичного становища перебувала під перехресними впливами азійсько-кочового, орієнтально-візантійського та європейського світів, по-різному інтегруючи впливи кожного з них. Вирішальним напрямом її соціокультурної і політичної орієнтації вчений вважає європейську цивілізацію, не заперечуючи поєднання на території України західної (католицько-протестантської) і східної (греко-православної) традицій. На підтвердження своїх аргументів автор наводить висловлювання М. Грушевського, що український народ порівняно з російським «являється народом західної культури – одним з найбільш багатих східними, орієнтальними впливами, але все-таки по всьому складу своєї культури й свого духу народом західним, тим часом як великоруський, хоч і європеїзований, стоїть вповні у власті орієнтального духу й стихії» (Васецький В.Ю., 2015, с. 16).

Історично Україна у своєму розвитку мала періоди як східного, так і західного впливу. Якщо проаналізувати фактори, запропоновані Семюелем Ф. Гантінґтоном, стосовно України, то рецепція римського права на нашій території була опосередкованою з Візантії на ранніх етапах і більш широкою з XVI ст. через литовсько-польське законодавство, а пізніше австро-угорське на території Галичини, Буковини і Закарпаття. Християнство за візантійським зразком було основною релігією на всіх етапах розвитку, саме православна віра була гаслом, під яким виборювало власну державність українське козацтво. Але варто відмітити, що через наявність релігійного ґрунту у формі язичництва, розповсюдження католицизму і виникнення уніатської церкви, контактів з мусульманським світом, можна казати про релігійний поліфонізм, взаємодію в різних формах. Не можна обійти увагою і національно-визвольну боротьбу українського народу протягом століть, через входження до складу різних держав. Саме ця боротьба формувала активну громадську позицію, демо-

кратичні традиції, обумовила увагу до прав людини і національної ідентичності.

Права людини були в центрі уваги багатьох українських мислителів, важливою складовою правових пам'яток і документів, частиною конституційної традиції України. Їхній розвиток відбувався від окремих прав у давній період, через права груп і станів у формі вольностей і привілеїв у новий час, до розширення даної категорії як за обсягом так і за колом осіб у наступні періоди.

Конституційні документи державних утворень, які існували в Україні в 1917 – 1920 рр., дають підстави стверджувати, що незалежно від їх політичної спрямованості, в них послідовно розвивалися, закріплювалися та гарантувалися основні права людини. Весь комплекс прав можна умовно поділити на дві групи: ті, що були обумовлені конкретними історичними обставинами (характерні для різних державних утворень) і незалежні від часу, загальнолюдські права, які визнавалися всіма. До цієї групи можна віднести право на життя, свободу, віросповідання, рівність перед законом, рівність незалежно від статі, походження, народності, свободу слова, недоторканість житла та таємницю листування. Незважаючи на несприятливі зовнішні умови, відсутність певний час власного досвіду державно-правового будівництва, політичні сили, що стояли на чолі українського державотворення в цей період не пішли шляхом диктатури та утисків прав людини і громадянина. Це доводить, що до прав людини ставилися як до правової цінності. Навіть у радянський період тема прав людини не була замовчуваною: їхній перелік послідовно розширювався у радянських Конституціях попри їх декларативність та розходження з практикою (Панфьорова М.А., 2020, с. 109-110).

Висновки. Таким чином, серед факторів впливу на формування системи правових цінностей в Україні, можна виділити рецепцію римського права, релігійний поліфонізм з перевагою східного християнства, національно-визвольну боротьбу українського народу за власну ідентичність і державність, перебування території України у складі різних держав. Саме ці фактори обумовили активність, демократизм, увагу до прав і свобод людини в українському суспільстві.

Все це разом робить можливим органічне сприйняття сучасних західноєвропейських правових цінностей, таких як людина та її права, свобода як право людини на вільний вибір, повага до індивідуальності, нація, мир, толерантність, рівність, захист з боку держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Kyrydon A. M., Troian S. S. The civilization war 2014-2022: the national liberation war of Ukraine in XXI century (theoretical discourse). The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. 1436 p.
2. Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни: монографія / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 672 с.
3. Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 730 с.
4. Васецький В. Ю. Становлення Русі-України як самостійної держави: історично-правові процеси. *Часопис Київського університету права*. 2015. №3. С. 15–18.
5. Гангтінтон С. Ф. Зіткнення цивілізацій та межа світу. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 1998. 14. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n14texts/hanting.htm> (дата звернення 23.07.2023)
6. Зісельс Й. Розсуди мої помисли. Київ: Дух і Літера, 2021. URL: https://ukrainianjewishencounter.org/media/ZISELS_Book-DRUK_2021.pdf
7. Мовчан С., Суляліна М., Галай А. Дослідження «Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях України (2014-2019 рр.)». 2020. URL: [Osvita_02.pdf \(helsinki.org.ua\)](https://osvita.org.ua/osvita/osvita_02.pdf) (дата звернення 23.07.2023)
8. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n525 (дата звернення 19.07.2024)
9. Качур В. О. До визначення поняття «правова культура» у правознавстві. *Право. Людина. Довкілля*. 2019. № 10 (1). С. 12–19.
10. Конвенція ООН «Про права дитини». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення 23.07.2024)
11. Минькович-Слободяник О. В. Ціннісні основи політичної та правової культури. *Держава і право*. Збірник наукових праць. Серія *Юридичні науки*. Випуск 68. Київ: Юридична думка, 2015. С. 28–42.
12. Оніщенко Н. М., Макаренко Л. О. Правова культура як феномен громадянського суспільства. *Держава і право*. Збірник наукових праць. Серія *Юридичні науки*. Випуск 68. Київ: Юридична думка, 2015. С. 3–17.
13. Ороховська Л. А. Особливості етнічної самобутності та ментальності цивілізацій у контексті систем медіакультури сходу та заходу. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2016. № 1 (23). С. 29–33.
14. Павленко Ю. В. Культур-історичне підґрунтя і перспективи співпраці України з країнами центральної Азії. *Наукові записки НаУКМА*. Том 20-21. Теорія та історія культури. К.: КМ Академія, 2001. С. 111–117.
15. Панфьорова М. А. Права людини в Україні: історико-теоретичний вимір. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 106–111.
16. Ратушний С. М. Європейські цінності та імплементація угоди про асоціацію Україна-ЄС. *Правове регулювання економіки*. 2018. № 17. С. 218–228.

REFERENCES:

1. Kyrydon, A. M., & Troian, S. S. (2022). The civilization war 2014-2022: the national liberation war of Ukraine in XXI century (theoretical discourse). The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing" [in Latvia].
2. Rafalskoho, O. O., & Maiborody, O. M. (Eds.). (2023). *Adaptyvni zminy politychnoho polia Ukrainy v umovakh viiny: monohrafiia* [Adaptive changes of the political field of Ukraine in the conditions of war: monograph]. Kyiv: IPiEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
3. Bostan, L. M., & Bostan, S. K. (2008). *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain*. [History of the state and the laws of foreign countries]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 730 s. [in Ukrainian].
4. Vasetskyi, V. Iu. (2015). *Stanovlennia Rusi-Ukrainy yak samostiinoi derzhavy: istorychno-pravovi protsesy* [Formation of Russia-Ukraine as an independent state: historical and legal processes]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 3, 15–18 [in Ukrainian].
5. Hanhtinton, S. F. (1998). *Zitknennia tsyvilizatsii ta mezha svitu* [The clash of civilizations and the border of the world]. *Nezaleznyi kulturolohichni chasopys «I»*, 14. Retrieved from: <http://www.ji.lviv.ua/n14texts/hanting.htm> [in Ukrainian].
6. Zisels, Y. (2021). *Rozsudy moi pomysly* [Consider my thoughts]. Kyiv: Duh i Litera. Retrieved from: https://ukrainianjewishencounter.org/media/ZISELS_Book-DRUK_2021.pdf [in Ukrainian].

7. Movchan, S., Sulialina, M., & Halai, A. (2020). Doslidzhennia «Osvitnie pole na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Ukrainy (2014-2019 rr.)» [Research «Education field in the temporarily occupied territories of Ukraine (2014-2019)»]. Retrieved from: [Osvita_02.pdf \(helsinki.org.ua\)](#) [in Ukrainian].
8. Ievropeiska konventsiiia z prav liudyny (2024). [European Convention on Human Rights]. 1950. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n525
9. Kachur, V. O. (2019). Do vyznachennia poniattia «pravova kultura» u pravoznnavstvi [To the definition of the concept of «legal culture» in jurisprudence]. *Pravo. Liudyna. Dovkillia*, 10 (1), 12–19 [in Ukrainian].
10. «Pro prava dytyny», Konventsiiia OON (2024). [UN Convention «On the Rights of the Child»]. 1955. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
11. Mynkovykh-Slobodianyuk, O. V. (2015). Tsinnisni osnovy politychnoi ta pravovoi kultury [Value bases of political and legal culture]. *Derzhava i pravo. Zbirnyk naukovykh prats. Seriia Yurydychni nauky*, 68. Kyiv: Yurydychna dumka, 28–42 [in Ukrainian].
12. Onishchenko, N. M., & Makarenko, L. O. (2015). Pravova kultura yak fenomen hromadianskoho suspilstva [Legal culture as a phenomenon of civil society]. *Derzhava i pravo. Zbirnyk naukovykh prats. Seriia Yurydychni nauky*, 68, Kyiv: Yurydychna dumka, 3–17 [in Ukrainian].
13. Orokhovska, L. A. (2016). Osoblyvosti etnichnoi samobutnosti ta mentalnosti tsyvilizatsii u konteksti system mediakultury skhodu ta zakhodu [Peculiarities of ethnic identity and mentality of civilizations in the context of media culture systems of the East and West]. *Visnyk NAU. Seriia: Filosoffia. Kulturolohiia*, 1 (23), 29–33 [in Ukrainian].
14. Pavlenko, Yu. V. (2001). Kultur-istorychne pidgruntia i perspektyvy spivpratsi Ukrainy z krainamy tsentralnoi Azii [Cultural-historical background and prospects of Ukraine's cooperation with the countries of Central Asia]. *Naukovi zapysky NaUKMA*, 20-21. Kyiv: KM Akademiia, 111–117 [in Ukrainian].
15. Panforova, M. A. (2020). Prava liudyny v Ukraini: istoryko-teoretychnyi vymir [Human rights in Ukraine: historical and theoretical dimension]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 4, 106–111 [in Ukrainian].
16. Ratushnyi, S. M. (2018). Yevropeiski tsinnosti ta implementatsiia uhody pro asotsiatsiiu Ukraina-YeS [European values and implementation of the Ukraine-EU association agreement]. *Pravove rehulivannia ekonomiky*, 17, 218–228 [in Ukrainian].